УДК 81’38:81–26

З. І. Висоцька

ДІЄСЛІВНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЛОГІЧНОСТІ У НАУКОВІЙ МОВІ ІВАНА ФРАНКА

Розкрите поняття логічності наукової мови, розглянуто її функціонування в науковому стилі, проаналізовано категорію логічності у понятійно-логічному (дискретному), психолого-комунікативному (дифузному), когнітивно-естетичному (дискретно-континуальному) аспектах, а також у понятійно-логічному відношенні. На прикладі науково-економічних праць Івана Франка проаналізовані способи дієслівної вербалізації вказаних значень у науковому тексті.

Ключові слова: *логічність наукової мови, понятійно-логічні відношення, психолого-комунікативні відношення, комунікативні відношення, онтологічний, аксіологічний та методологічний аспекти класифікації понять.*

Раскрыто понятие логичности научной речи, рассмотрено ее функционирование в научном стиле, проанализировано категорию логичности в понятийно-логическом (дискретном), психолого-коммуникативном (диффузном), когнитивно-эпистемическом (дискретно-континуальном) аспектах, а также в понятийно-логическом отношении. На примере научно-экономических трудов Ивана Франко проиллюстрированы способы глагольной вербализации указанных значений в научном тексте.

Ключевые слова: *логичность научной речи, понятийно-логические отношения, психолого-коммуникативные отношения, когнитивно-эпистемические отношения, онтологический, аксиологический и методологический аспекты классификации понятий.*

The concept of logical scientific language is uncovered in the article, its functioning within the scientific style is considered, the category of logicality is analyzed in different relations: conceptual and logical (discrete), psychological and communicative (diffuse), cognitive and epistemic (discrete-continuous); the logicality of speech is examined in detail in conceptual and logical terms, and it is analyzed how these senses are transmitted in scientific text by using verbs on the example of scientific and economic analysis of works of Ivan Franko.

Key words: *logicality of scientific language, conceptual and logical relations, psychological and communicative relations, cognitive and epistemic relations, ontological, methodological and axiological aspects of concepts’ classification.*

 © Висоцька З. І., 2012

Логічність — категорійна ознака наукової мови, яка визначає і структурно-логічну схему організації тексту (“логічний конденсат цілого тексту” [1: 39–43]), і властивості й механізми розгортання цієї схеми, що відбивають розвиток думки у тексті. Логічність наукової мови корелює з логічним компонентом наукового пізнання: мовні засоби, “максимально відповідаючи вимогам логічного мислення, виражають виключно понятійне мислення” [2: 35]. У свою чергу, тип викладу специфічної наукової інформації змісту співвідноситься з комунікативною вимогою необхідної і достатньої повноти представленості форм мислення та відношень між ними (поняттями, судженнями, умовиводами, логемами). Для характеристики типу викладу в стилістиці наукової мови актуалізовано поняття *підкреслена логічність* (М. М. Кожина) та *відкрита логічність* (А. Н. Васильєва).

Аналіз фрагментів тексту з “прозорою”, логічно стрункою організацією виявляє певну суперечність: з одного боку, чітка структура змісту, з іншого — порушення послідовності й логічності викладу навіть у “строго” науковому тексті. Ця суперечність детермінована взаємодією логічного та ієрархічного принципів організації змісту, які лежать в основі і змістової сторони тексту, і мовного оформлення цього змісту. Будь-якому рівню ієрархічної системи притаманна дискретність одиниць (понять, суджень, умовиводів, логем; слів, словосполучень, речень та ін.), які у процесі функціонування системи актуалізуються вибірково, утворюючи смислові “свердловини” (термін М. І. Жинкіна). Ці дискретні одиниці об’єднуються за правилами формальної та діалектичної логік і утворюють цілісність у контексті доведення гіпотези. Отже, у системі дискретних одиниць вищого рівня (для понять це рівень суджень, для суджень — рівень умовиводів тощо) виявляються не тільки строго логічні відношення (як підстава для умотивування строгої логічності змісту наукового тексту), а й відношення, встановлювані тільки щодо ширшого контексту (як підстава для констатації нестрогої логічності наукового тексту).

З-поміж усіх функціональних стилів літературної мови логічність є диференційною ознакою саме наукової мови, одним із найважливіших її параметрів. Логічність наукової мови стала об’єктом дослідження М. Кожиної, М. Котюрової, Г. Золотової, Т. Матвєєвої, Л. Мазуріна, Н. Романової, А. Васильєвої та інших.

Метою дослідження є розглянути логічність в кількох аспектах: *понятійно-логічному* (дискретному), *психолого-комунікативному* (дифузному) і *когнітивно-епістемічному* (дискретно-континуальному).

Логічність мови з понятійно-логічного погляду — це сукупність мовних одиниць зі значенням певних логіко-семантичних відношень між поняттями у межах висловлювань різного ступеня складності — від окремого речення до цілого тексту. У реченні логіко-семантичні відношення понять відображають: а) *модально-логічні відношення* (відношення з об'єктивною дійсністю), які мають значення буття, існування, наявності, а також поширення (у просторі та часі); б) *предметно-логічні відношення,* що реалізуються при вираженні властивостей предмета, його умовній кваліфікації, при зіставленні з іншими предметами (відношення кваліфікації предмета), а також через відношення залежності (причини — наслідку, підстави — висновку / наслідку, мети). У тексті ці значення вербалізуються передусім за допомогою дієслів.

У мові наукових творів Івана Франка вербалізатором модально-логічних відношень часто слугує дієслово-присудок. Зокрема, один із частотних засобів вираження логіко-семантичних відношень буття, існування, наявності — екзистенційні дієслова *бути, бувати, існувати, лежати, стояти, знаходитися, перебувати, мати* (у сполуці *ми маємо*), а також словосполучення *мати місце, знаходити місце* та ін. Це один із найбільш семантично й експресивно нейтральних лексичних засобів, функція якого — "сприяти вираженню значення наявності, існування предметів, явищ, не вносячи додаткової інформації" [3: 45]. Пор.: "*...листи заставні банку могли* ***бути*** *получені з преміями лотерейними...*" [4: 174]; "*Щоб* ***бути*** *ремісником, треба після нинішньої устави вибути термін у майстра, визволитися,* ***бути*** *прийнятим до цеху і платити аркушик, т.є. податок зарібковий*" [5: 162]; "*Це* ***не було*** *можливим, доки існували рабство і підданство...*" [4: 71]; *"На чолі її* ***стоять*** *нині польські кавалери фінансові...*" [4: 298]; "*...в усьому цьому граді спростувань* ***ми маємо*** *справу з демонстрацією без огляду на те...*" [5: 202].

До цієї ж групи вербалізаторів модально-логічних відношень належать дієслова *відбуватися*, *здійснюватися, робитися, реалізуватися, виявлятися* тощо, які виражають узагальнену дію: *"Проте падіння цієї ціни не може* ***відбуватися*** *безкінечно...*" [4: 73]; *"Такі сцени, як у Шавлях,* ***відбулися*** *в місті Ліді Віленської губернії"* [5: 272]; "*Сповнювання тих різнорідних обов'язків мусило* ***робити*** *чимраз більший розділ між підданими й панами...*" [4: 91]; "*Лихва, що душить селянина, це також не що інше, як лише форма, в якій* ***виявляється*** *опанування праці з боку капіталу"* [4: 71]; "*Надто ліквідатори* ***зреалізують*** *498 000 з[л.]*

р[инських] за векселі від бувших членів завідуючої ради і дирекції банку...” [4: 323].

Констатація існування, наявності реалії, явища, предмета нерідко супроводжується просторово-часовим уточненням, вказівкою на сферу його поширення. Таке уточнення, обмеження у часі передають фазові дієслова *розпочатися, стати, ставати, тривати*, а також контекстуально синонімічні з ними дієслівні одиниці *залишатися* (яким?), *проявлятися, зникати, досягати* тощо. Наприклад: “*Лосування виданих облігацій має* ***розпочатися*** *в Львівському окрузі адміністраційнім 30 цвітня 1858...”* [4: 105]; *“Гроші, як бачимо, тоді тільки* ***стають*** *капіталом, коли за них купується на торзі робоча сила”* [4: 32]; *“Доки би* ***тривала*** *спілка, всі члени, що в ній працюють, мали би мати однакове удержання...”* [5: 180]; *“Шляхтич може бути собі власним економом... та* ***залишиться*** *шляхтичем,* ***залишиться*** *суспільним проводирем”* [5: 84]; *“Розуміється, й тут по них небагато можна надіятися, особливо при загальній апатії та малій дбалості про добро краю, яка* ***проявляється*** *в теперішній сесії сеймовій...”* [4: 88]; *“У пізніші часи... рабство почало* ***зникати****...”* [4: 69]; *“Правда, й тут автор залишає нас у невідомості, яких власне вигод* ***досягла*** *в Європі Австрія...”* [5: 151].

Відношення кваліфікації предмета (предметно-логічні відношення) у науковому тексті реалізуються при умовному визначенні цього предмета, характеристиці його властивостей та зіставленні з іншими предметами. Пор.: *“Звичайно під назвою капіталу у нас* ***розуміються*** *беззглядно гроші”* [4: 32]; *“Другий приклад таких економічних ненормальностей, що* ***вважаються*** *за очевидну аксіому, це загально розповсюджена думка, начебто в нас по відношенню до землі бракує населення”* [5: 44]; *“Закон* ***вважає*** *їх промисловими підприємцями...”* [5: 253].

Релевантна характеристика предмета пов’язана також із вказівкою на його сутність, фізичні та інші властивості, входження до складу інших предметів, також через функцію, зіставлення з іншими предметами тощо. При цьому кожен такий параметр кваліфікації має свої мовні засоби вираження. Так, сутність предмета у мові економічних творів І. Франка передає дієслово *полягати*: *“Значить, уся капіталістична продукція* ***полягає*** *на твореннi надвишки...”* [4: 32]; *“Цілий розвиток економічний капіталістичної продукції* ***полягає*** *на тім, що капіталісти всіми силами старалися до крайньої можности збільшити тоту надвишку”* [4: 33].

Відношення предмета і його властивостей вербалізують дієслова *характеризуватися, відрізнятися* (чим?), *мати, володіти, знаходити,*

бути (яким?), *мати / носити* (який?) *характер*, що підкреслюють актуальність характеристики насамперед "від предмета до його властивості": *"З лівого боку* ***знаходиться*** *кілька поганеньких, але просторих будівель..."* [4: 54]; "*...земельна власність, що* ***знаходиться*** *в приватних руках, у наш час так швидко пливе з рук до рук..."* [5: 76]; *"Клас капіталістів, який давно вже* ***володів*** *засобами виробництва..."* [4: 71]; *"Пригадаймо собі ще, що селянський банк* ***не міг*** *навіть всюди* ***мати*** *докладні інформації о вартості реальностей довжників..."* [4: 300].

Характерна ознака текстового функціонування дієслова *бути* при введенні характеристики властивості предмета — уживання цього дієслова у формі минулого часу: *"Крик той се* ***не був*** *пустий газетний крик, але був справді відголосом переконань і виводів значної часті послів ради державної..."* [4: 86]; *"Доход з податку заробкового* ***був*** *у 1882 р. майже у всіх краях більший..."* [4: 152]; *"Для підписання викликано, крім того, повітового лікаря, котрому, звичайно, також бажано, щоб стан здоров'я населення в його повіті* ***був*** *якнайкращий"* [5: 207].

Для опису структури, архітектоніки явища, реалії і т. ін., їх входження до складу інших явищ у науковій економічній мові І. Франка передають дієслова *складатися* (з чого?), *включати*, *охоплювати, поділятися, членуватися, складати, мати у складі*, *входити до складу, належати* (до чого?), а також дієприкметники, утворені від цих дієслів. Пор.: *"Засоби і знаряддя виробництва* ***складають*** *те, що називається капіталом"* [4: 40]; *"Автор...* ***включає*** *в коло своїх досліджень також сімейні відносини, власність, помешкання, харчування, звичаї, характер, освіту і моральність галицьких шевців..."* [5: 262].

Функціональність того чи того описуваного явища, предмета описують дієслова *служити, використовуватися*, які мають характерну граматичну сполучуваність. Наприклад, дієслово *служити* систематично керує іменниками — конкретними та абстрактними назвами в орудному відмінку. Пор.: *"Вона* ***служить*** *основою, на котрій базуються многі дуже важливі закони розвою економічного, але заразом* ***служить*** *средством для контролі дійства тих законів"* [4: 253]; "*...стайня, возівня, помешкання робітників і клуня, що* ***служить*** *складом матеріалів..."* [4: 54].

Дієслова у наукових текстах І. Франка — це також засоби вираження ступеня актуальності зіставних відношень. Показовими з цього погляду є дієслова та вислови *співвідноситися, належати*, *перебувати у відношенні*, *стосуватися, відноситися до* як синонімічні засоби опису зниження актуальності зіставних відношень. Наприклад: *"Наш обра-*

хунок ***відноситься****, отже, до першої групи, що стосунково працює ще під найліпшими вимінками"* [4: 12]; "*Оплата коштів лічення убогих хорих з фонду крайового* ***належиться*** *тільки тим шпиталям, котрі сейм узнав на публічні і загальні"* [4: 240]; *"А до розумного господарювання, на думку автора,* ***належить*** *в першу чергу розуміння, що "підтримка окремих осіб іще мало робить для загального добра"* [5: 239]; "*інакше виглядають ці стосунки в інших провінціях монархії або за кордоном, де значно більша фабрична промисловість і де ремісник ...* ***не належить*** *до найбіднішого класу населення, як у Галичині!"* [5: 259]; *"Час від часу "Praca" публікуватиме короткі звіти про нові відкриття і винаходи, зокрема такі, які більше* ***стосуються*** *трудящих класів"* [4:17].

Отже, здійснений розгляд свідчать про те, що у науковій економічній мові І. Франка дієслова слугують важливим засобом вербалізації *логіко-семантичних відношень кваліфікації предмета, явища*.

Відношення залежності (предметно-логічні відношення) в аналізованих науково-економічних текстах охоплюють значення зумовленості, причини — наслідку, підстави — висновку, мети. Значення зумовленості передають дієслова *визначатися, залежати*, *бути залежним, зумовлювати*, а також їх дієприкметникові похідні, пор.: *"Пан Щепановський забуває... навіть про внесення до проекту бюджету статті про доход від маєтності, неправильно обкладеної податками, котрі* ***визначаються*** *втраченими внаслідок невнесення рекурсу"* [5: 153]; *"...се буде* ***залежати*** *в часті від случаю, в часті від доброго і справного ведення діл банку"* [4: 176]; *"Шевці, зайняті домашнім промислом, так само* ***залежать*** *від кон'юнктури, як ремісники і фабриканти, або ще більше"* [5: 264].

Дієслова *призводити* (до чого?), *викликати, створювати, спричиняти, визначати, залежати, впливати* в аналізованих текстах виражають причиново-наслідкові відношення: "*До пришвидшення нашого економічного занепаду* ***призводило*** *і* ***призводить*** *так багато фатальних причин... що вияснення їх вимагало б широкого статистично-економічного трактату"* [4: 19]; *"Фінансове виснаження краю, стихійні лиха... тяжкі податки і додатки — усе це* ***призводить*** *до депресії курсу навіть таких паперів, як боргові індемнізаційні розписки"* [5: 236]; *"Одяг робітників, зокрема немісцевих, надзвичайно злиденний і брудний, що, власне,* ***викликане*** *необхідністю, бо вони увесь час мають справу з нафтою..."* [4: 62]; *"Влітку... нестача хоч би 100 000 гектолітрів або вилучення їх із магазинів може* ***викликати*** *підвищення ціни за 10 з. р. за гектолітр"* [5: 81]; *"...незаможний термінатор мусить вчитися у майстра доти, доки той*

не захоче заплатити ***визначену*** *статутом таксу"* [5: 252]; *"Очевидна річ, що вся вартість статистичних виводів* ***залежить*** *в першій лінії од правдивості первісних даних статистичних..."* [4: 251]; *"...тисячі найрізніших відносин переплетені з собою і* ***впливають*** *на себе так, що, як говорять русини, "верхнього б'ють, а спіднього болить"* [5: 231].

Із вербалізацією відношень підстави — висновку пов'язана функціональна навантаженість дієслів *випливати, показувати, свідчити, говорити* (про що?), *означати, указувати*: *"З того вже* ***випливає****, що й маніфестація правительства не могла бути також без примішок політичних..."* [4: 96]; *"З того конечним способом* ***виплило*** *розмноження численної і чимраз численнішої бюрократії..."* [4: 223]; *"Наука дуже точно* ***показала,*** *як виникла власність..."* [4: 40]; *"Львівські польські часописи подали про питання індемнізаційне короткі уваги, що дуже непідхлібно* ***свідчать*** *про їх економічне знання"* [4: 119]; *"****говорити*** *обширно про розвиток одного нинішнього ладу ...се значило б вважати сей лад чимось важнішим від прочих..."* [4: 31]; *"Це* ***означає****, що за фразами про піднесення краю, про інвестиції і т. п. люди криють власні інтереси"* [5: 235].

У науковій мові відношення причини — наслідку і підстави — наслідку/висновку часто взаємонакладаються. Типовий засіб вираження цільових відношень у розглядуваних економічних працях І. Франка — дієслово *служити*: *"...пересічна всіх тих різниць може нам* ***служити*** *підставою до обрахунку"* [4: 50]; *"...невеличка часть державних видатків, яка плине на школи в Галичині, дуже маленько* ***служить*** *на хосен нашої народності..."* [4: 150].

При характеристиці логічності мовлення у психолого-комунікативному плані важливо враховувати об'єктивну значущість дієслів. Так, виконуючи особливу синтаксичну функцію, дієслова набувають значно більшої "питомої ваги" серед інших мовних одиниць, які виражають такі самі відношення між поняттями. Це пов'язано з тим, що дієслова несуть найбільше комунікативне навантаження, оскільки передають актуальні у певному контексті логіко-семантичні відношення понять, тоді як дієприкметники та інші мовні одиниці характеризуються меншою комунікативною значимістю: виступаючи у ролі означень, вони є факультативними компонентами синтаксичної структури речення. Тому природно, що дієприкметники виражають такі ж логічні відношення понять, але не акцентовано.

Засоби вираження логіко-семантичних відношень між поняттями диференціюємо відповідно до ступеня їх актуальності/неактуальнос-

ті в індивідуальній системі автора, з урахуванням його психолого-комунікативних намірів. З цього погляду проведене дослідження свідчить про актуальність психолого-комунікативного плану логічності наукового тексту, що пов'язано передусім з індивідуальним стилем мови вченого.

Специфічність змісту наукового тексту зобов'язує автора враховувати різнотипні компоненти знання — факти, які узагальнюють або класифікують положення, вихідні та гіпотетичні твердження, експериментальні дані, розрахунки та ін. У змістовій структурі наукового твору така різноманітна інформація знаходить своє місце відповідно до динаміки розвитку наукового знання як цілісної епістемічної системи, з урахуванням логічних настанов і обмежень.

Один із найбільш актуальних моментів розумової аналітико-синтезувальної діяльності, закріпленої у тексті, – класифікація. Формальна логіка висуває ряд вимог до побудови класифікації як до "виду послідовного розподілу", внаслідок якого "класифікація створює розгорнуту систему, де кожен її член (вид) ділиться на підвиди тощо" [6: 56]. У реальному процесі розвитку наукового знання типовим є положення, про те, що достатньо лише встановлення (і вираження в тексті) класифікаційного відношення, тобто відношення поділу загального поняття на два або більше окремих.

Ураховуючи когнітивно-епістемічний характер класифікації, акцентуємо увагу на тому, що вона є логіко-семантичною єдністю, відображає епістемічну ситуацію поділу поняття, має особливу мовну організацію, спрямовану на досягнення однієї чітко вираженої мети — опис класифікаційного відношення загального і окремого понять. Ця одиниця тексту визначається як епістемічна ситуація класифікації. М. П. Котюрова пропонує таку структуру епістемічної ситуації класифікації: 1) підстава поділу поняття, 2) загальне (подільне) поняття, 3) класифікаційні відношення (ядро сегмента/блоку), 4) класифікатор, 5) окремі поняття (результат поділу). Компоненти цієї структури — повністю або частково — експліковані в тексті лексичними засобами.

Проаналізовані наукові тексти Івана Франка свідчать, що ядро блоку становлять дієслова *поділити, поділятися, виділятися, розділити, розрізняти,* а також словосполучення на зразок *можна розділити*, *можна виділити* й ін. Наприклад: *"Там робота* ***поділена*** *до крайньої крайності..."* [4: 7]; *"Між ними щодо ліпшого або гіршого зарібку треба* ***розрізнити*** *дві групи..."* [4: 11].

В описах класифікацій ті чи ті компоненти зазвичай опускаються, проте легко відновлюються з контексту, водночас зберігаючи логіко-семантичну структуру класифікації. У контекст епістемічної ситуації класифікації, що сприймається в єдності таких її аспектів, як онтологічний, методологічний і аксіологічний, включаються не просто відношення між поняттями (співвідносні з об'єктом), а відношення, ускладнені присутністю суб'єкта пізнавальної діяльності. Онтологічний аспект класифікації понять співвідноситься з вираженням відношень поділу загального поняття, які позначаються дієсловами *ділитися, поділятися, підрозділятися* тощо, а також відношень включення у клас за допомогою дієслів зі значенням модально-логічного відношення до реальної дійсності — буття / існування / наявності, а також локативного відношення й відношення належності, встановлюваних між конкретними реаліями. Абстрактне класифікаційне ставлення будується за допомогою аналогії з цими відношеннями, при цьому "клас може осмислюватися як той простір, у якому перебувають його реалії, підкласи або який включає окремі реалії, підкласи" [7: 60]. Тому значення класифікаційного відношення (відношення до класу) у дієслів *бути, бувати, існувати, мати, володіти, належати* тощо розвивається у результаті метафоричного перенесення з конкретних реалій на поняття класу, категорії, виду, роду, які мають високий ступінь абстрагування. Пор.: "*Так, наприклад, у львівських броварнях і на промислових підприємствах Коломийського повіту, а також у гарбарнях* ***існує*** *нелад"* [5: 248].

Онтологічний аспект класифікації співвідноситься з її тематичною основою як "застиглим" продуктом пізнавальної операції поділу поняття ніби абстрагованим від суб'єкта його отримання.

Із пізнавальною діяльністю пов'язане також підкреслено суб'єктивне членування абстрактного пізнавального простору, в умовах якого на перший план висувається сама пізнавальна ситуація як процес, здійснюваний суб'єктом діяльності. У цьому контексті актуалізуються методологічний і аксіологічний аспекти класифікації, які свідчать про продукт пізнавальної операції саме як наукового знання, оскільки підкреслюють інформацію про спосіб отримання суб'єктом нового знання, ступеня достовірності цього знання тощо.

Отже, інформація, яку можна кваліфікувати як логічну, вводиться у текст певними мовними одиницями, які в контексті отримують понятійно-логічне навантаження. У статті детально розглянуто логічність мовлення в понятійно-логічному відношенні. На прикладі

науково-економічних праць Івана Франка проілюстровано типи дієслівної вербалізації у науковому тексті. Подальшого дослідження та аналізу потребує категорія логічності у психолого-комунікативному (дифузному) і когнітивно-епістемічному (дискретно-континуальному) аспектах.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстових категорий: Синхронно-сопоставительный очерк / Т. В. Матвеева. — Свердловск, 1990. — 312 с.
2. Сенкевич М. П. Научные стили / М. П. Сенкевич. — М.: Высшая школа, 1984. — 320 с.
3. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского язика / Г. А. Золотова. — М.: ЛИБРОКОМ, 2009. — 352 с.
4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 44, кн. 1: Економічні праці (1878–1887). — К.: Наукова думка, 1984. — 767 с.
5. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 44, кн. 2: Економічні праці (1878–1887), — К.: Наукова думка, 1984. — 694 с.
6. Гетьманова А. Г. Логика / А. Г. Гетьманова. — М.: Высшая школа, 1986. — 288 с.
7. Естественноязыковое обеспечение процедуры классификции (на материале современного английского языка) / А. И. Варшавская, Ф. И. Карташкова, Т. Е. Кузьмина, Т. Н. Сафронова. — Л., 1991. — 260 с.
8. Швырев В. С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании/ В. С. Швырев. — М.: Наука, 1978. — 214 с.